

Дәріс №12. Халықаралық моральдың моральдық-этикалық өлшемдері

Дәріс жоспары:

- 1. Халықаралық моральдың қазіргі түсінігі.**
- 2. Халықаралық моральдың қызметтері.**
- 3. Халықаралық қатынастар жүйесіндегі моральдың қызмет атқару механизмдері.**

Дәріс мақсаты: халықаралық моральдың» қазіргі түсінігі, мемлекетаралық мораль», «халықаралық мораль», «жалпы мораль» секілді түсініктердің мазмұндық шекараларын анықтау, халықаралық мораль және жалпы мораль арасында айырмашылық белгілерін анықтау, халықаралық моральдың рөлі оның қызметтері жайлы ақпарат алу.

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны: 1.«Халықаралық моральдың» қазіргі түсінігі. Мораль (латынша *mores* – адамгершілік; ағыл. *morals*; нем. *moral*; франц. *morale*) нормалардың, бағалаудың, ұйғарымның, мінез-құлық үлгілерінің жүйесі, ол халықаралық қатынастар жүйесінде моральдық реттеу, әлем мәдениетінің құндылықтарын қалыптастырады, демократиялық және зорлықсыз әлем құрлысын қалыптастыру қызметін атқарады. Халықаралық мораль жеке ғылыми категория мәртебесіне ие, өзінің жеке мазмұны, принципі, нормалары, атқаратын қызметі бар. Соған байланысты, «мемлекетаралық мораль», «халықаралық мораль», «жалпы мораль» секілді түсініктердің мазмұндық шекараларын анықтау қажет, сол уақытта сонымен қатар олар мәнді спецификалық ерекшеліктерге ие. Мемлекетаралық моральдың халықаралық моральдан айырмашылығы оның моральдың құқықтық сипаты басым, онда мемлекеттер арасында ресми мәміле, келісімдер, декларациялардың күші басым. Осы жағдайдағы моральдық фактор бір жағынан мемлекетаралық қарым-қатынастардың құқықтық реттеуі басы мырақ, басқа жағынан – өркениеттік және құрметтілік қарымқатынастағы адамгершілік өмірдің ерекшеліктері, олар әртүрлі мемлекеттердің өз ішінде әртүрлі түсіндіріледі. Мемлекетаралық моральдың халықаралық моральдан айырмашылығы көп субъектілі, оның реттеу саласы тек қана мемлекеттер емес, мемлекеттік емес және аймақтық құрылымдар, бейбітшілік, экологиялық және гуманитарлық қозғалыстар, адам құқықтарының, бұрынғы мемлекет басшыларының және үкімет басшыларының «клубтары» құрылымдары кіреді. Халықаралық қатынастардың осындай субъектілері, ең алдымен дүниеге көзқарастық және адамгершіліктік – этикалық негізде қоғамдық пікір күшімен мемлекеттік билікке әсер етеді, адам санасына апелляциясы, гуманизм және демократия принциптері барысында қалыптасады және қызмет

атқарады. «Халықаралық мораль» өзіне орталық элементі ретінде жалпыадамзаттық моральдық құндылықтарды қосады, бай рухани-адамгершілік әртүрлі мәдениет пен өркениет айырмашылығын да біріктіреді. Халықаралық моральдың деректері ретінде, сөзсіз жалпы моральді атаймыз. Жалпы моральдың субъектісі ретінде тұлға және адамдар қоғамдасытығы жатады, ал халықаралық мораль әлемдік саясаттағы әртүрлі халықтық акторлардың қоғамдастығы. Халықаралық моральдың мазмұны егеменді мемлекеттердің ұлттық моралінің қарапайым бөлінісі емес. Ол күрделі түсінік, мемлекеттердің эволюциядағы халықаралық қатынастар жүйесінің қарым-қатынасындағы принцип терін, нормаларын, дәстүрлерін ендіреді.

Халықаралық мораль және жалпы мораль арасында айырмашылық белгілері бар. Біріншісі, жалпы мораль адам тобының дамуындағы төменгі сатыларынан бастап қалыптасқан және жалпы сипатта болған. Халықаралық моральдың тууы адамдардың мінез-құлқы «таныс бөтен» формуласымен анықталған мемлекетаралық қарымқатынаста нақты тұрақты мінез-құлық ережесі пайда болған тұста қалыптасты, олардың көбі жеке мораль негіздерінен кірген. Екіншісі, халықаралық мораль жалпы моральдан айырмашылығы ұзақ уақыт бойы жүйелік мәртебесіне ие болмады. Осы тек қана оның жүйелік негізін құраушы факторлары – халықаралық қатынастардың жалпыға мойындалған құндылықтары, идеалдары, мақсаттары және принциптері қалыптасқанда белгіге айналды. Үшіншісі, егер жалпы мораль бірқатар жағдайларда құқықтық саламен қатынасқа түспесе, тіпті адамгершілік алаңының жеке секторына ие, ал халықаралық моральға халықаралық нормалардың міндетті байланысы керек емес ол өткенде де және қазір де байланысты құбылыс. Тіптен, халықаралық қатынастарда шешуші анықтаушы және міндеттеуші құқықтық фактор болады, ал моральдық фактор ұсыныстық және қосалқы мазмұнға ие. Төртіншісі – жалпы мораль, кәсіби мораль ретінде қалыптастырылмайды, оның міндеттері нақты саладағы кәсіби қызметтің соған қатысты кәсіби моральдылығының қалыптасуына негіз болу. Халықаралық мораль болса өзіне міндетті компонент ретінде халықаралық моральдың кәсіби этика-дипломатиялық, саяси, парламенттік түрлерін зерттеу пәндеріне қосады. Алтыншысы – жалпы моральдың нормалары мен принциптері дәстүрлі және консервативті келеді, халықаралық моральдың категориялары болса түзетуге, толықтыруға және жаңа элементтердің енуіне негізделеді. Тіпті «өзгермеген принциптер» адамгершілік жүйесінің базалық деңгейі – ол деструктивті факторға айнала алады, егер де олар догматикалық позицияда қолданылса және тарихи өзгерістерді ескермеуге болады. Жетіншісі, халықаралық мораль рельефті және айырмашылықтанған, жалпы моральға қарағанда ол көпсубъектілі адамгершілік тұрғыда реттеледі (мемлекеттік органдар; халықаралық ұйымдар, жалпы планеталық, аймақтық және ұлттық гуманитарлық

құрылымдар, саяси партиялар және қозғалыстар). Соңғы сегізіншісі, адамгершілік реттеу объектісінің ерекшеліктері: жалпы моральда, ең алдымен тұлға мен ұйым (отбасылық, еңбектік, кәсіби) болса, халықаралық моральда – барлық халықаралық қауымдастық, ондағы ең бірінші орынға тұлғалы құйымдық емес, жаһандық адамгершілік реттеу ол саяси және құқықтық факторлармен байланыстарын көрсетеді.

Халықаралық моральдың рөлі жайлы әртүрлі пікірлер бар: оның халықаралық қауымдастықтағы жоғарғы бағасының бір жақты болуымен толыққанды жоққа шығаруға дейін орын алады. Қазіргі әлемдік саясаттағы этикалық бастауларының негізін салушы ретінде И. Кант болды. Оның негізгі тезисі «Жалпы мақсат үшін әріптестік кейінірек те қуатталады және содан кейін осындай мінез-құлық үйреншікті болады». Этикалық абсолютизм теориясының қолдаушылар моральдың мәңгілігі және бірлігі принципіне сүйенеді. Этикалық релятивизм тұжырымдасына сәйкес адамгершілік нормаларының жиынтығы оның мазмұнынан бөлек қарастырылады, моральдың бірлігі жоққа шығарады, оның тарихи шығу тегі скептикалық тұрғыдан бағаланады. Этикалық релятивистер үшін, адамгершілік нормаларын мәнділік параметрлерін және жалпы қабылданған адамгершілік құндылықтардың жүйесінің орнын елемейтіндер, ең бастысы адамгершілік реттеудің механизмдерін формалды анықтау ғана болып табылады. Осы бағыттың өкілдері жекелей алғанда П.Р. Виотти, М.В. Кауппи кешендік адамзаттық нормалар және құқықтарды жоққа шығарады. Олар моральдық принциптер көбіне мәдениет пен тарихпен түсіндіріледі. Моральдық бағалар сол немесе басқа ісәрекеттерде белгілі мәдениет контекстінде болуы мүмкін. «Саяси реалистерде» ең жоғары адамгершілік құндылықтары ретінде мемлекеттердің мықтылығы түсіндіріледі, соның ішінде ол халықаралық қауымдастықтардың басқа субъектілер тарапынан билік үшін күрес болады. Моральдың әлеуметтік-саяси мәнділігін көрсетуші ретінде бостандық, әділеттілік, гуманизм, бейбітшілікті сүйіс, бейбіт ойлау мен мінез-құлықтың агрессияға ұшырауы, төзімділік, жалпы адамзаттық және ұлттық моральдық құндылықтарының бірлігі, ұлттық және интернационалды мүдделер, халықаралық қарым-қатынас субъектілерінің теңділігі және тең құқықтылығы және т.б. Теоретикалық талдау және тәжірибелік әлеуметтік шынайылықтағы моральдық принциптер соған қатысты құқықтық және саяси принциптермен өзара іс-әрекеттестік жасайды. Осы іс-әрекеттестікте «олар теңдей деңгейде жоғарғы моральдық, саяси және заңи күшке ие», сондықтан да оны көп жағдайда «халықаралық жүйе принциптерімен» атауға негіз бар. Халықаралық моральдың жүйелік құраушы принциптері сыртқы саяси қызмет принциптерімен іс-әрекет етеді, олар басқа шектес саланың элементі бола алады – халықаралық қатынастардың теориялары және тәжірибесі. Оларға Хельсинкский үрдіспен бекітілген ережелер жатады: а) егеменді мемлекет; ә) егемендікке

қатысты құқықты құрметтеу; б) күш қолданбау немесе күш қауіпі; в) шекаралардың бұзылмасы; г) мемлекеттердің территориалдық тұтастығы; ғ) даулардың бейбіт реттелуі; д) ішкі істерге араласпау; ж) адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеу; з) халықтардың өзінің тағдырын таңдауда теңдігі мен құқығы; и) мемлекеттер арасындағы әріптестік; к) халықаралық құқық бойынша міндеткерлікті ар-ұятты атқару. «Халықаралық мораль» категориясының мазмұны. 21 ғ. өтер уақытта адамзат халықаралық моральді мынандай элементтер арқылы анықталады олардың қатарына мыналар жатады: – бейбітшілік үшін күрес; – әлілетті, демократиялық әлемді қамтамасыз ету; – халықаралық қатынастардың гуманизм, демократия және әділеттілік принциптері негізінде қайта құруы; – ұлттық, аймақтық және жаһандық мүдденің сәйкестігі, ұлттық эгоизм, жаһандық рухани экспансияны жоққа шығарады; – адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау, әсіресе оның бейбітшілік және өмір үшін құқығы; – егемендік теңдік принциптерін бірге енгізу; – әлемдік қауымдастық қажеттіліктерін адамгершілікті саяси құралдарымен орындауы; – адамгершілікті мінез-құлықта халықаралық қарым-қатынастар субъектілерінде ең алдына агрессивті емес мінез-құлық және ойлау принциптері мен нормаларын қою; – экологиялық, техногендік, әлеуметтік қауіптерден адамзаттан жоғары болса өткеру; – адамзат топтарын жердегі өркениеттің биологиялық түрі ретінде сақтау. Халықаралық моральдың рөлінің өсуі әлемдік саясат – жабық емес, ашық жүйе болады, ондағы мемлекет, халықаралық ұйым дар, трансұлттық құрылымдар кейбір жағдайда нақты тұлғалар – өзінің әртүрлілігімен, түрлі бағыттылығымен, қозғалмалығы және өзгергіштігінің мінез-құлқымен ерекшеленеді олар тек құқықтық нормалардың қызметімен шектеле алмайды. Олар көбінесе адамгершілікті тіректілікті қажет етеді. Одан басқа, өмірдің барлық жағдайына қажет емес, бірақ халықаралық қарым-қатынас құқықтық реттеуші формалары болады.

2. Халықаралық моральдың қызметтері. Барлық қызметтер өзара тығыз байланысты және ықпал ететін бір объектісі бар ол – сыртқы саясаты саласы. Олардың ішіндегі аса маңыздылары қатарына, ең алдымен халықаралық моральдың танымдық функциясын жатқызамыз. Ол халықаралық өмірге әсер ететін және мәнді этикалық ойлар, идеялар, теориялардың интеллектуалдық фундаментін қамтамасыз етеді. Онымен тығыз байланыста болжалдық функция болады, ол нақтылы халықаралық әлеуметтік құбылыстарды болжауда, әлем құрылысының әртүрлі моделін, соған қатысты немесе басқа әлемдік қоғамдастықтың болашағын жасағанда қолданылады. Осы функция – әлеуметтік саяси жүйелердің құрастырмалы құралы, әлеуметтік идеалдың моральдық принциптеріне негізделген бейне болып табылады. Болжалдық функцияның күзіреттілігіне әртүрлі мүмкін болатын нұсқаларды көрсету және планетааралық адамгершілікті прогрестің жолы да кіреді. Болашаққа

байланысты жұмыс істей отырып, болжалдық функция қазіргі өмір сүруші қоғамдастық барысындағы адамгершілік «сабақтарын» алдыңғы саяси тәжіри бенің интеллектуалдық және танымдық материалдарын ескереді. Аса әлеуметтік маңызға ие болып отырған реттеуші функция сыртқы саяси байланыстарға тұрақты және тепе-тең мазмұн көрсетеді. Әлемдік қоғамдастықтағы адамгершілік қатынастарының реттеуші бағалаушы-империативті құралы ретінде, реттеуші функция өркениеттік халықаралық қарымқатынастың ұйымдасуына бастама болады, осыған байланысты жалпы бекітілген мақсаттар және жалпы мүдделер қамтамасыз етіледі, ал халықаралық қатынастар жүйесі сыртқы саясат субъектілері арасында өзара түсіністіктің жоғары дәрежедегі жемісті, конструктивті қызмет атқаруына жағдай жасайды. Реттеуші функцияға бағалаушы-сыни функция сәйкестенеді, оның тәрбиелік, сыни, танымдық және болжалдық аспектілері бар. Оның мағынасын әлемдік қоғамдастықтағы «әлем мәдениеті» тұжырымдамасын халықаралық өмірдің реттеуші механизмдерінде сыни тұрғыда қайта түсіндіруіне байланысты дәрежесінің өсуіне әкелді. Коммуникативті-ақпараттық функцияның халықаралық моральда мағынасы өсуде, «компромистің болмауы» және «басып кіру» «қырғи-қабақ соғыс» уақытына байланысты болды, қазір алдыңғы қатарға гуманистік диалогизацияны алға тартады ол біріккен қарым-қатынасты, қатысушылардың түзетілген диалогын, әлемдік құрылыс жұмысындағы серіктестерге рұқсат береді. Интегративті функцияда да ерекше маңызды. Моральдық этикалық идеялар біріктіруші тенденциялардың және бөлінушілік тенденцияларын өткеру, деструктивті көріністердің психологиялық кедергілерінің бұзылуы, мінез-құлық стереотиптерінің күш және зорлық позициясында аса қатты күшею потенциалына ие. Осы функция әлемнің тұтас суреттемесінің жасалуына, планетааралық шынайлықтағы жеке бөлінген фрагменттердің бірыңғай ойлаушы кеңістікке бірігуге, халықаралық оқиғаларға ортақ баға беруді жасауға, қоғамдастық күштердің «кешенді түсінуінің» бірігуіне негіз болады. Ол «адамзаттың моральдық қайта құруының» бағдарламасының жасалуына «интегралды модель» негізінде эмпирикалық зерттеу «мораль жүйесін» әртүрлі этикалық құндылықтармен өзара әсер ететін және өзара байланыста болатын, еуропалық өркениеттің абстрактілі философиялықмәдени және әлеуметтік тәсілдерімен толықтырылған болып есептеледі. Интегративті функция адамдарды бөлістіру функциясымен бірге өзара әрекет етеді. Шынайы өмірде адамды немесе адам топтарын интеграциялаушы құрылымдардан шектейді. Адамгершілік интеграциясының эффектілігі ол қаншалықты дәрежеде халықаралық моральдың құрылымдық және дүниеге көзқарастық функцияларына тірек боларын көрсетеді. Осы функцияларсыз дүниеге көзқарастық және құндылықты аспектілердің өзара байланысын қамтамасыз ету мүмкін емес және адамдар үшін оны түсіндіру мен бағыттауға болады. Дүниеге

көзқарас функциясы халықаралық қатынастардың әлеуметтену үрдісіне әсерін тигізеді.

3. Халықаралық қатынастар жүйесіндегі моральдың қызмет атқару механизмдері. Халықаралық мораль өзінің әлеуметтік біріктіруші мағынасына ие болуы үшін, қоғамдық қарым-қатынас саласында қызмет ету механизмдері болуы міндет. Осы мағынада атап өту қажет, адамгершілік және құқықтық реттеу механизмін анықтау үшін барлық адамгершілік жүйесінің орталық деңгейінің қызмет етуі болып табылады. Осындай механизмнің ядросы болып: – халықаралық моральдық сана жатады, онда нормалар, принциптер, мейірімділік пен әділеттілік түсініктері, міндет, тыйым салу адамгершілікті немесе адамгершілікті-құқықтық бағалауға ие болады. – халықаралық моральдық нормаларға өзінің міндетті және ұсыныс білдіретін импульстері ретінде адамгершілік реттеудің мазмұнды жағын қамтамасыз етеді және мемлекеттердің мінезқұлық міндеттілігінің моделінің жасалуына негіздеме болады. – халықаралық моральдық қарым-қатынастар ол аса кең категориялардың құрамды және бөлінбес бөлігі – «халықаралық қатынастар жүйесі» және «жалпы әлемдік байланыстар жүйесі». Осы қатынастарда бір мезетті қабылданған құқықтық және моральдық реттеушілер және реттеудің міндеттеуші-күштеуші әдістері. Халықаралық қатынастар жүйесінің барлығына әсер ете тін адамгершілік нормалары халықаралық моральдың «механизмдері» оған сол немесе басқа этикалық факторды көрсете отырып, келесідей көрсетуге болады. Нормативті механизм моральды реттеудің моральдық нормалардың қызмет атқарылуына бастама болады. Ол теоретикалық және тәжірибелік маңызы бар, моральдық сана саласын және моральдық тәжірибе саласында қамтиды. Нақты жүзеге асқан теоретикалық және әлеуметтік практикадағы шынайы тексерілген нормаларсыз жүйе және моральдық реттеу механизмдері де жүзеге аспайды. Нормативті базаның қалыптасуы этикалық білімдердің конструктивті және нұсқалық деңгейлерін меңгертуге негіз болады. Нормативтілік адамгершілік реттеуді барлық деңгейлерін қосады, индивидуалдық-тұлғалық, ұлттық-мемлекеттік, жаһандық-планетаралық. Нормативті механизм қосады: – нормалардың жасалуы; – функциялардың анықталуы, ондағы нормалар теоретикалық базадан халықаралық қатынастар субъектілерінің мінезқұлықтық саласына трансформацияланады; – функциялардың орындалу құралдары мен әдістерін таңдау; – индивидуалды және ұжымдық субъектілер және адамгершілік реттеу қатынастарымен кері байланыс принципінің міндетті түрде болуымен өзара әрекеттестікті реттеу. Әлеуметтену механизмі – ол сыртқы адамгершілік ортаға бейімделу, өзін-өзі басқара алу, өзінің нақты анықталған құндылықтары мен мақсаттарының қалыптасуы, қоршаған орта дағыларға жағымды әсер ете алу, тәуекелге дайын болу, диалогқа ашықтық пен даярлық, толерантты адамдық қатынастарды құра алуға

қабілеттілік. Мотивациялық механизм өзіне қосады: – мотивтер, олар бірдей адамгершілік нормаларына спецификалық бояу бере алады; – құндылықтар, халықаралық қатынастар субъектісінің мүддесі, қажеттіліктері адамгершілік позиция тұсынан аккумуляцияға ұшырайтын болса; – мотивация тұлғалық жән кәсіби міндеткерліктердегі талаптардың тепе-теңдігін қамтамасыз ететін, қажеттіліктер жалпы алғандағы халықаралық саладағы өзін-өзі реттеудің болуы; – адамгершілік реттеудің бағалаушы механизмі – жеке диагноз, жеке бағалау, жеке бақылау ол өзара бақылаумен үйлеседі. «Энергетикалық» механизм адамгершілік өзін-өзі реттеуге назар, эмоция, ерік секілді факторларды қосады. Адамгершілік-этикалық факторлардың алдыңғы қатарға шығуы біздің өркениеттің дамуы уақытында, адам санасына жаңа мүмкіндіктердің өсуі, конфронтациямен әрекеттестіктегі жеңіс мұның барлығы адам санасының гуманизациясы және мінезқұлқына, адамзаттың жаңа мәдени-тарихи эволюция деңгейіне көтерілуіне, адамзатты биологиялық түр ретінде сақтауды қамтамасыз етеді. Қорытындылай айтқанда, халықаралық қатынастардағы моральдық құндылықтар және нормалар аса қиын және қарамақайшы мәселелердің бірі. Алайда моральдық құндылықтардың қатыстылық рөлін реттеудегі акторлардың әлем сахнасына өзара іс-әрекеттестігінің болуы, халықаралық қатынастардың әлеуметтенуі, оның рөлін бірқатар аномиядан өсуі байқалады.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Халықаралық моральдың» қазіргі түсінігі?

1–деңгейлік сұрақ. Мемлекетаралық моральдың халықаралық моральдан айырмашылығы?

2–деңгейлік сұрақ. Халықаралық моральдың рөлі?

2–деңгейлік сұрақ. Моральдың әлеуметтік-саяси мәнділігін көрсетуші ретінде қандай құндылықтарды айтамыз?

3–деңгейлік сұрақ. Халықаралық мораль және жалпы мораль арасында айырмашылық белгілерін атаңыз?

ОБӨЖ тапсырмалары: Халықаралық моральдың қызметтері.

БӨЖ тапсырмалары: Халықаралық қатынастар жүйесіндегі моральдың қызмет атқару механизмдері.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, Қазақ тіліне

ауд.Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.

3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşüncüler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.